versul următor. Sensul întregului pasaj ar fi « căutîndu-şi fiica răpită fără greutate, prin viclenie », iar între ἀπόνους şi πόνων de la v. 1320 s-ar stabili o opoziţie. În sprijinul acestei interpretări s-ar putea cita exemple ca *Il.*, 7, 142, unde δόλος se opune lui κράτος (δόλῳ οὔτι κράτεΐ γε) sau ca Aesch., *Prom.*, 212–213, unde există antiteza δόλος–ἰσχύς. În sfîrşit, la v. 1512 credem că conjectura lui Grégoire, κάκιστά σ'ἐν δόμοις este şi mai economică şi mai satisfăcătoare pentru sensul frazei decît cea a lui Dobree (σὲ κάλλιστ' ἐν δόμοις) pe care K. Alt o preferă.

Aparatul critic se numără printre reuşitele acestei ediţii. El ne informează cu precizie atît asupra stării manuscriselor cît şi în legătură cu principalele conjecturi propuse pînă în prezent. Se remarcă totuşi o oarecare neclaritate la v.176 (« φόνια φόνια L[t] » cf. Grégoire « φόνια φόνια, deleto χάριτας *l* ») şi absenţa explicaţiilor la v.732, unde Grégoire menţionează « ἔν' *l*: ἐν L ». Totodată ar fi fost util să se citeze la v.90 conjectura lui Grégoire, φίλοις, la v. 284 conjectura δισσὼ κόρω a lui F.W.Schmidt şi la v. 530 conjectura lui Jacobs, ἐμφανῶς. Cartea este frumos prezentată grafic, deşi are destul de multe greşeli de tipar. Trebuie astfel să citim la v. 176, în aparatul critic, φόνια, nu φονία, la v. 676 λουτρῶν în loc de λούτρων, în aparatul critic al v. 711 σκέψαι şi nu σκέψει, la p. 36 r. 4 de jos cifra 883 înainte de ψευδονυμφεύτους, la v. 1183 τῆσδ' în loc de τῆσθ', la v. 1452 în aparatul critic ῥόθοισι LP: ῥοθίοισι Ald., nu invers şi μήτηρ nu μῆρ, iar la p. 60 r. 4 de jos cifra 1514 în loc de 1415. La p. 58 v. 1464 nu aparţine antistrofei, ci strofei.

Ediţia *Elenei* datorată lui Karin Alt este desigur una din cele mai bune variante ale acestui text, iar comentariile de mai sus nu trebuie înţelese decît ca un omagiu adus seriozităţii lucrării.

Liana Lupaş

MENANDRI Sententiae, ed. Siegfried Jaekel, Lipsiae, in aed. B.G. Teubneri, 1964, XXXV + 230 p.

Lucrarea constituie desăvîrşirea şi înmănuncherea unor laborioase studii anterioare, despre care autorul tratase în disertaţia sa *Die Menandersentenzen, gesammelt und neu herausgegeben*, Hamburg, 1958. Contribuţia nouă este foarte însemnată îndeosebi prin colaţiunea codicilor vienezi şi parisini şi prin studiul amănunţit al unor codici necunoscuţi încă de W.Meyer din Speier, iniţiatorul studiilor despre monostihuri în cunoscutele lui disertaţii şi comunicări din anii 1881, 1890 şi 1892, cum am mai arătat în Studii clasice, II (1960), p. 127-129.

S. Jaekel are meritul deosebit de a fi pus în ordine întregul material cu o nouă şi judicioasă clasificare a manuscriselor în trei clase, după importanţa şi conţinutul lor, ridicînd numărul gnomelor de la 758 (Meineke) la 877. A mai folosit clasa *v*, de un conţinut mai restrîns şi cu multe lacune, dar contribuind totuşi cu 32 noi monostihuri din cele 96 dispuse acrostihic, cîte 4 de fiecare literă. Urmează cu alţi 5 codici mai mici şi cu clasa Γ, cu familia lui. Acestea părăsesc ordinea acrostihică şi adoptă diviziunea pe teme: despre oamenii cinstiţi, despre adevăr etc. Cu totul nouă este contribuţia după ms. Σ şi familia lui, după publicarea lor de către V. Jagič, la Viena în 1893. Continuă cu alţi codici mai mici şi încheie cu cei traduşi în latineşte din versiunea arabă, pe care i-a studiat G.Kramer în Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft, 31, 1956. Ultima dată G. Studemund publicase o Σύγκρισις a lui Menendru şi Philistion în *Index lectionum* din Bratislava în 1887, în prima versiune, dar nu folosise codicele atenian, descoperit şi publicat de W.Meyer mai tîrziu în 1892, la München.

Istoricul întregii probleme este expus de Jaekel în pag. XV-XVI, încheind cu 9 monostihuri neaflate în codici dar de origine clasică, unele sigur autentice ca nr. 584, 688, 750.

https://biblioteca-digitala.ro

Comparatio Menandri et Phil., transmisă într-o seamă de codice în patru versiuni, are un conţinut autentic modest, detaşîndu-se de corpul propriu al monostihurilor. Expunerea *De origine et fontibus monostichorum* (p. XVII şi urm.) merita să fie mai dezvoltată, căci concluzia este prea modestă: 48 monostihuri autentice şi numai 20 cu conţinut parţial de expresii ale poetului. Ele s-ar putea extinde. De ex. mult discutatul vers 183 (249 Jaekel): Εὕπειστον ἀνὴρ δυστυχὴς καὶ λυπούμενος (Omul nefericit şi lovit de suferinţă este uşor de convins) e socotit nesigur. Pus în ordine sub toate raporturile, el apare autentic atît după conţinut, cît şi după formă.

În cele 4 versiuni ale controversei între Menandru şi Philistion se pot desprinde expresii sau idei menandriene ca de pildă în disputa asupra lui κέρδος πονηρόν (I, 152—159), care se amplifică sub influenţa eticei creştine. În versiunea secundă, chiar din primele versuri ni se spune că scopul lor este educarea tinerilor în spiritul eticii curente. Apoi se trece la disputa despre noroc, despre sărăcie, bătrîneţe, bogăţie etc. Chiar în această parte se găsesc multe gînduri şi expresii menandriene (de ex. vs. 166—174 = frg. 538 Kock), însă adaptate la gîndirea creştină în aşa fel încît nu se mai pot recunoaşte nici măcar fragmentar. Unele se pot revendica în întregime pentru Menandru (Comp. II, 69—82 = Men. frg. II, 614 = 537 Kock). Versiunea a treia şi a patra sînt mult mai slabe, repetă versuri anterioare, prezentîndu-se ca un mănunchi rezumativ al celor cuprinse în versiunea a doua.

După *sigla codicum*, p. XXXII—XXXV, S. Jaekel începe cu monostihurile atribuite lui Menandru, începînd cu cele publicate de R.A.Pack, *The Greek and Latin Literary Texts*, Univ. of Michigan Press, 1952, I—XIII, XV—XVII, întrerupte cu XIV, conţinînd 25 monostihuri pînă la litera γ, publicate de V. Puntoni încă din 1883 şi O. Maruchi în 1899, la Vatican. Cele mai multe sînt păstrate pe frînturi de papirusuri, neîntregite şi străine de conţinutul specific al versurilor lui Menandru. Unele — ca II — sînt exerciţii acrostihice pe diferite teme, fără legătură între ele. La începutul grupului IV apar 4 vs. despre « Chitaristul » lui Menandru cu tema « Calomnia », apoi continuă cu felurite alte teme. În X apar tetrametri trohaici catalectici, dar cuprinsul lor nu e întregit, iar în XIII versurile trimetre sînt scrise în continuare pe teme prea cunoscute, de ex. vs. 16: ἤθη πονηρὰ τὴν φύσιν διατρέφει = mon. 287. Versul 17 restaurat de Snell e de inspiraţie bizantino-creştină, ca şi cele următoare cîte se pot restaura. Cele următoare se adresează şcolarilor îndemnîndu-i la învăţătură sau la virtuţi cu luare aminte la rolul norocului, al bogăţiei şi sărăciei. Deci gnomologiile circulau în mare număr şi serveau ca izvor nesecat de versificare pe diferite teme, cu o mică modificare la început, ca să se încadreze în acrostihuri.

Gnomele cinicului Chares, adunate separat tot de Pack, prezintă multe lipsuri şi revin cu teme din monostihurile cunoscute, ca I, 5; multe apar şi în TGF² (Nauck) sau provin din tragediile cunoscute. Charles II cuprinde 6 vss., iar III unul singur, un tetrametru trohaic catalectic, cu tema din mon.52 JK: « Dacă eşti sărăcit, nu invidia pe cei ce au », modificată în: « nu invidia pe cei norocoşi ca să nu te arăţi răutăcios ». În ordine urmează *corpul propriu-zis al monostihurilor*, la Jaekel 877, din care, după tabloul privitor la autori, p. 143-152, numai 48 revin sigur lui Menandru, iar 20 sînt alcătuite după altele. Am arătat în Studii clasice, II, p. 127—141, că din cele 758 monostihuri publicate de Meineke în 1823, 1841, 1847, numai 45 sînt sigur autentice, iar 26 au suferit modificări şi alterări.

Folosind cuprinzătoarea lucrare a lui S. Jaekel, numărul celor autentice, după un studiu amănunţit pe bază de noi criterii, poate fi crescut peste cele 18 confirmate de dînsul. În afară de cele 4 versiuni ale «Controversei» dintre Menandru şi Philistion, e interesant şi Apendix-ul slavo-elin din codicii Σ, N, R, F, U, *Laur.* 57, 50 (publicat de Piccolo în *Anthologie Grecque*) dintre care vss. 6-29 apar şi la Grigore din Nazianz, deci au cuprins creştin. Unele sînt, totuşi, originale cu imaginea lor adaptată vremii, ca: vs. 20: Ὅταν εὐπλοῇς, μάλιστα μέμνη σο

https://biblioteca-digitala.ro

ζάλης (Cînd pluteşti cu bine să te gîndeşti mai mult la furtună) care apare şi sub nr. 11 din codicii *Ven.* şi *Jos.*

Sub nr. 13, *Vita Aesopi* (Perry, *Aesopica*, I, p. 101, 28 şi urm.) contribuie cu o seamă de monostihuri care, bine analizate, ar putea dezvălui urmele unui izvor autentic menandrian, deşi, după îndemnul de la început, conţinutul lor e destinat tineretului vremii. Astfel se prezintă vs. 1-8, cu excepţia versului 5 care e de inspiraţie religioasă. În schimb, vs. 36—42, în tetrametri trohaici catalectici — unii trunchiaţi, alţii construiţi fără considerarea cantităţii silabelor — ascund expresii şi gînduri autentice.

Sub nr. 14 ni se transmit, în traducere din arabă în latină, 17 cugetări din care cu greu putem desprinde o cugetare menandriană.

Indicii care urmează sînt destinaţi orientării în cadrul lucrării. Monostihurile aflătoare şi în alte documente compun primul indice, după care urmează index-ul autorilor, foarte util pentru studiul monostihurilor, şi, în fine, indexul prezentării paralele a numărului versurilor după Meineke şi după S. Jaekel şi invers. Lucrarea se încoronează cu un foarte folositor index de cuvinte.

Autorul n-a avut în vedere comedia *Dyscolos* decît după fragmentele transmise la Kock şi Koerte, dar remarcă greutatea descoperirii unor fragmente de versuri şi monostihuri cu teme din *Dyscolos*. De ex. ideea exprimată în *Dyscolos*, v. 719—720 « Cînd vedem ce gînd şi viaţă poartă fiecare om, în ce fel se-avîntă numai spre cîştig . . . », este redată repetat în mon. 98, 288, 422, 491, 405, 729, dar acestea ajung la formulări cu totul străine de textul poetului. Numai mon. 685 este în întregime identic cu v. 797 din *Dyscolos* şi cu frg. 128 Kock: « Vorbeşti de bani, avutul cel netrainic » (Sostratos către tatăl său Callipides). Ultima cugetare din frg. 128 Kock: « Cu mult mai bun e un prieten sincer decît o bogăţie prefăcută, pe care-o ţii ascunsă-n fund de tină ». (v. 810—811).

În genere lucrarea prezintă un material bogat şi variat a tot ce s-a putut aduna pînă acum din tezaurul care poate creşte în urma unor noi descoperiri în Egipt sau în alte părţi, contribuind cu noi şi valoroase monostihuri cu cuprins autentic sau foarte apropiat de stilul poetic al lui Menandru.

Pentru studiul acestora se cere ca în afară de analiza critică a testimoniilor literare şi eventual arheologice, să se analizeze monostihurile pe baza unor noi criterii, mai largi, dar mai utile. De exemplu se poate evoca exprimarea poetică specifică lui Menandru ca şi vocabularul în evoluţia lui semantică pentru desprinderea sensului, mult deosebit de acela al epocii creştin-bizantine. Se mai cere o analiză minuţioasă a metricii şi prosodiei poetului, după cercetări ca: *De Menandri arte metrica* de Johannes Uhle, Münster, 1912 şi *De Menandri arte metrica et prosodiaca* de Ludwig Weckel, Jena, 1922, precum şi altele mult mai recente. Astfel, ca să dăm un exemplu, mon., 43 Jaekel (=645 Meineke) fără nici o substituire a iambului e menandrian şi are o mulţime de variante. V. 477 apare la început cu un μετά formînd anapest. Acesta apare mai des în al doilea metron şi corespunde cu altul în al patrulea metron. Monostihul 249 Jaekel a fost mult discutat. În genere se crede că după ἀνήρ trebuie adăugat ὁ. Erbse îl adaugă întregind astfel: Εὔπειστόν ἐσθ' ὁ δυστυχὴς λυπούμενος. B scrie la început ἄπιστος şi apoi ἀτυχής schimbînd cu totul ideea: « Necredinciosul este nefericit şi suferind ». Un sens iarăşi diferit se obţine prin εὔπιστον (la Meineke). Se vede că prima versiune e creştin-bizantină, a doua e banală. Înlocuirea lui δυστυχής cu ἀτυχής nu e potrivită căci sensul de « norocul îi e răuvoitor » e înlocuit cu cel de « fără nici un noroc ». Cuvîntul ἀτυχής e rar folosit de Menandru (*Epitrepontes*, 534 e întregit), pe cînd δυστυχής e foarte frecvent la Menandru şi în epoca elenistică, deci trebuie menţinut ca şi εὔπειστον la început. Anapestele la Menandru apar în metron-ul 1 care corespunde cu 5, iar în 2 corespunde cu 4, niciodată în 2 şi 3 (v. Uhle, *op. cit.*, p. 29). Menandru face să

https://biblioteca-digitala.ro

urmeze deseori, după un anapest în primul metron, un tribrah în al doilea cum exemplifică J. Uhle, *op. cit.*, p. 30. Dactilii se unesc cu tribrahi, foarte rar cu anapeste. Criteriile metrice au importanţă numai în versurile cu multe substituiri ale iambilor, nu însă în acelea care n-au substituiri. În acest caz criteriul analizei vocabularului rămîne singurul criteriu.

Se cere să fim atenţi la versurile paralele, deoarece din studiul lor putem reconstitui pe cele autentice care, în genere, au fost cele mai productive de-a lungul secolelor. Astfel din monostihuri provenind din diferite vremuri, putem avea satisfacţia descoperirii unora autentice. În toate acestea trebuie să ţinem seama că izvorul continuu al lui Menandru a fost experienţa din viaţa poporului şi deci e posibil ca aceeaşi cugetare să apară la mai mulţi autori sub o formă asemănătoare. Versurile care redau vorbirea specifică după clasa socială, diferenţa de cultură, de profesie, de sex sau vîrstă, pot de asemenea călăuzi pe cercetător la reconstituirea monostihurilor originale menandriene.

N. I. Ştefănescu

T. MACCIVS PLAVTVS, *Ausgewählte Komödien* mit deutschem Kommentar von Brix-Niemeyer. *Miles gloriosus.* Unveränderter Nachdruck der 4. Auflage von Oscar Köhler. Leipzig, Teubner, 1964, 166 p. 8°.

Destinată la început uzului şcolar, dar depăşind, prin amploarea comentariului, scopul iniţial, colecţia de ediţii cu adnotaţie germană a casei Teubner şi-a cîştigat, alături de cea paralelă a editurii Weidmann din Berlin, o binemeritată celebritate. Este de ajuns să amintim, numai în domeniul latin, eidiţia Dziatzko-Hauler a piesei *Phormio*, Dziatzko-Kauer pentru *Adelphoe*, Piderit, Richter, Koch-Landgraf etc. etc. pentru Cicero, M. Müller (Heraeus, Wölfflin) pentru Titus Livius, Draeger-Heraeus pentru Tacit, spre a ne face o idee asupra importanţei colecţiei şi a valorii colaboratorilor ei. În acest cadru de prestigiu, piesele plautine editate de J. Brix şi revăzute de M. Niemeyer sînt printre cele mai cunoscute. De aceea iniţiativa conducerii actuale a vechii edituri din Leipzig de a reimprima fotografic (fără menţionarea colecţiei şi fără indicarea anului de apariţie a textului reprodus) cea de a 4-a ediţie, elaborată de O. Köhler, a piesei *Miles gloriosus* (1916) este binevenită. Prin precizia, claritatea şi bogăţia notelor, prin importanţa introducerii şi a anexelor (scurt indice metric, apendice critic şi un indice de cuvinte discutate, de probleme gramaticale, metrice, stilistice), reimprimarea aceasta umple un gol şi corespunde unei nevoi reale a învăţămîntului (superior, evident, în situaţia actuală a studiilor clasice) şi a publicului de specialitate. Desigur că o revizuire a ediţiei, care să ţină seama de rezultatele a 50 de ani de exegeză plautină, ar fi fost de preferat. Dar şi aşa, utilitatea volumului pe care-l prezentăm ne îndeamnă să sugerăm editurii să pună din nou la dispoziţia publicului lucrările acestei colecţii, cărora trecerea timpului nu le-a ştirbit valoarea [1].

I. Fischer

[1] Reproducerea fotomecanică nu exclude corectarea unor greşeli mărunte, măcar de tipar (în volumul prezentat aici, chiar la începutul piesei, p. 26, notă, se citeşte *Acrotelentium* pentru *Acroteleutium*; la p. 38, nota la v. 87, *omoedia* pentru *comoedia* etc.).

https://biblioteca-digitala.ro